

S ekképp a szerelemben az egyetlen megdönthetetlen törvényt fogalmazza meg: nincs itt abszolút bűn és abszolút erény, csak az igazi szerelem kölcsönös és feltétlen vállalása lehet mércéje az érzelmek erkölcsstanának; aki csak szeretne szeretni, de nem mer, az hitvány, rongy ember; s hallgatónak benne foglaltatik ebben a gondolatban az is, hogy aki az igazi szerelem vállalása helyett aprópénzre váltja fel vágyait, az aligha juthat el a teljességig és a harmóniáig...

Folytathatnám még, de úgy gondolom, elég lesz egy lélegzetre ennyi. Végképp nem titkolom, hogy József Attila ürügyén, de alig leplezetten a kommunista erkölcsről igyekeztem szólni. S erkölcsről szólván elsősorban a fiatalokra gondoltam, mert a fiatalokról, az „ifjúság erkölcséről” sokat — talán túl sokat is — beszélnek manapság. Vannak, akik képmutatónan megbotránkoznak az ifjúság szabados erkölcsén, mások — nem kevésbé képmutatónan — minden, mégoly önpusztító gyöngeségüket is hajlandók volnának megérteni.

De az ifjúságot sem megértő, sem megbotránkozó képmutatással nevelni és felemelni nem lehet.

Ehelyett én inkább a költőt mutatnám fel nekik, József Attilát, aki — épp, mert egy szikrányi képmutatás sincs benne — tulajdon emberi gyöngéi megméretésére is kemény törvényeket alkot és követeléseket támaszt; a teljességet kéri számon teljes odaadással, belső számvetésre indít és érett, felnőtt emberséget parancsol. S szabadságot ígér, határtalan szabadságot az egyénnek, annak, aki az „új nép, másfajta raj” fia és már csak a közösség iránt érzett mély-séges felelősségtudattal képes a maga személyes boldogságát is megtervezni és megvalósítani.

„A semmi ágán ül szívem. / kis teste hangtalan vacog, / köréje gyűlnék szelíden / s nézik, nézik a csillagok.”

A *Reménytelenül* párversének első darabjáról már sokan megírták: útjelző, fordulatot kijelölő vers 1933-ból, a *Téli éjszaka*. A város peremén és a mítosz oszlató *Elégia* közvetlen környezetében. A kései verseket előlegezve a költő először formálta itt önportróját úgy, hogy ennek kontúrjai a semmi létállapotából, az űrből karcolódnak ki. A „homokos, szomorú, vizes sík” előképe a *Költőnk és kora* lankáinak. Velük „a világ / a táguló űrben lengve” —, mint mindenség — a semmisségbe — „jövőjének nekivág”. A semmi metafizikus tere ez; „az űres űrben tántorgó világ” képzete emberiség-vízio: a lélek próbálja helyét találni benne.

Régóta, s Ignotus-mód hordozom, dűnyögöm magamban a fent idézett verset. Érthető, hogy a verszárás kulcsmetaforája különösképp érdekelt. A vers elemzői nem mulasztották el felhívni a figyelmet arra, hogy e képzet bizonyosan József Attila kedves költőjétől, az épp-úgy-magányos, tört életű Csokonai Vitéztől való. Az ő fizicoteológiába ágyazott kozmológiája rögzíti így a létezés teljes bizonytalanságának állapotát: „Látod-e, mely kicsiny itt a föld, félrésze vizekkel / Befoglalva setét zöldes, félrésze világos. / S mint félérésű citrom hintálva tulajdon / Terhe nyomásától, lóg a nagy semminek ágán” (*Dr. Földiről egy töredék*.)

Megpróbáltam visszakeresni József Attilánál a *Reménytelenül* metaforájának előzményeit: földet, semmit, ágot, világot. S eközben a sor különbözős, nem Csokonaitól eredeztethető „mélyretegére” akadtam — ősi, mitikus gondolatra. E képszerű, archaikus vízió a világot az ággal azonosítja, az embert az ágon ülő madárral.

A világ ágán ülő ember képzete robbanó, hetyke életerővel 1928-ban jelenik meg először a költőnél. *Erősödik* című költeményében. A cím a vers centrumára, középrészére utal. Világot és ágot hasonlítva egymáshoz, konkrét szituációt tágit kozmikus: szeretkező fiatalok fölött ágon trónol az Ifjúság Költője, s büszkén harsogja az égtájak felé: „Erősödik az ág alattam, erősödöm én is a világon”. A *Téli éjszakában* már megváltozott jelentéssel bukkan föl ugyanez a képzet. A metamorfózis rendkívüli. A tömör képpé sűrűsödött gondolat itt már a dehumanizálódás, a sivárság, az üresség metaforája: az űres űrben „annyi mosoly, ölelés főnnakad / a világ ág-bogán. Előreutal ez a *Szürkület* jégbe dermedt világára, ahol „Távol tar ágak szerkezetei / tartják keccsel az űres levegőt”; e világképzet terében feldereng a vizes sík és a tiszta űr, a hazátlan lélek egyetlen valós világa. E világ negativitással telített, a van a nincset, a tárgy-egyen a nemlétet realizálja. A vers a némaság felé tapogatózik, úgy ahogy ezt a *Reménytelenül* rögzíti: „a szó kihűl”. A költői megszólalás a némaságba fordul át, a létező a nemlétbe, a világ a semmibe. Számomra az 1933-as párvers ezért a fordulat verse: a világ válik itt önmaga tagadásává, a semmivé. S a világ ágán ülő ember képzete értékelődik át: „A semmi ágán ül szívem”. József Attila arca e tökéletes negativitásból rajzolódik ki.

A gondolatok meglelik költőiket. Szécsi Margit gyönyörű sora is e gondolatot használja fel, amikor — a képzet mitikus gyökereire egyértelműen utalva — megfogalmazza: „a megvalázott világfa ágára kiülök”. S jelenvalónak, érvényesnek érezte Szilágyi Domokos is. A *Don Quijote szerenádjá* című versből visszalátszik a József Attila-i léthelyzet, a számvetés az űres űr valóságával, a „semmi ágán” állapotával. E sorok, mint egy kézfogás, olyanok: „...hittel / csücsültem én az ágon, / s nem is sejtettem, hidd el. / / hogy magam alatt vágom; mit ér, ha fölfele / száll, míg le én, világom?”

Szigeti Csaba
irodalomtörténész

„A »parasztság« képzelt, ideológusai az »ősi faji kultúra«, röviden a népművészet mellett törték lándzsát, — ezzel akarták a haladó polgári művészetet fölfirissíteni. Így került szembe egymással faji és kozmopolita művészet, mert ideológusok nem vették tudomásul, hogy a népművészet éppen annyira internacionális, mint amennyire történelmi termék. Sőt voltak, akik célul tűzték ki »az igazi népi művészeti produktumok megbecsülésével és vásárlásával, valamint megfelelő piac biztosításával a magyar paraszt előtt újra becsessé és egyúttal jövedelmezővé tenni az ezzel való foglalkozást, s így fajiságának tisztá megőrzését«. Egy ilyen mondatban bennefoglalatik az ifjúsági kultúrmozgólódások minden rövidlátása és reakciója mivolta. A »fajiság tiszta megőrzését« attól várták, hogy kapitalizálják a népművészetet, amelyet éppen a kapitalizmus tett tönkre. Kisüzemi árutermelést akartak csinálni a népművészetből, hogy visszakapja régi művészi becsét a paraszt előtt. A »parasztságért« hirdették a népművészetet, amely már nem kell a parasztnak. Párhuzamos ez a szándék a kispolgári ideológusoknak ama törekvésével, hogy a kapitalizmus romlását és rombolását a halálra ítélt kisüzemi gazdálkodás állami segítyezésével mentse meg, jóllehet az állam — a nagyüzem kapitalizmusának állama.

A jövő kultúráját az az osztály fogja megalkotni, amely a jövőt megteremti. Ez az osztály a proletáriátus. A népművészet a múlté, a polgári művészet a jelené és a proletárművészeté a jövőé. A proletárművészet a jelené és a proletárművészeté a jövőé. A proletárművészet őst a népművészetben látja, hiszen a népművészet hagyományosan kollektív. A népművészet a felgyűlemlett, jelenlevő múlt, hatékony emlék, mely irányítja a jövőt. De azért, akinek van jövője. A sarlóskok is a népművészetből indultak ki, eljutottak a néphez, a dolgozó néphez, — nem múzeumok számára szedték össze eleven anyagukat. Belátták, hogy a dolgozó szegénység kulturális felszabadításának útja elválaszthatatlan a gazdasági felszabadulásért folyó küzdelemtől, a szocializmustól. Ez az út nyitva áll a magyarországi értelmiségi ifjúság előtt is.” (Fiataliságunk és a népművészet, 1932.)

„Hogy értékre nézve vajjon a mű-költészet, vagy népköltészet nyom-e többet latba, annak bármilyen irányban való eldöntése, sőt annak megkísérlése is badarság, már ami a művészi önértéket illeti. Tiszta értékükben költői műveket is lehetetlenesség összemérnünk, hogy tehetnők hát ezt költészetekkel? Még badarabbnak tűnik föl ez a kísérlet az adott esetben, amikor népköltészetéről és műköltészetéről, mint ugyanannak a nemzetnek »két költészetéről« esk botlató gondolat. Egy nemzetnek csak egy költészet van és a műérték szempontjából különben is különbözős, hogy a csodálatos tökélyű Odysseát vajjon egy Homéros nevezetű egyénnek köszönhetjük-e, vagy a barangoló kobzosok százainak. Tény az, hogy egymagában egyetlen műköltő sem kelhet versenyre a népköltészetrel, amely értékes mozzanatainak egyetemében a tiszta valósággra való tiszta eszmélet páratlan teljességét éri el, hiszen az élet különbözőneműek folyamatossága, márpedig a népköltészet nem szakad meg egy ember életével. Különböző nemű alkotásai pedig oly nagy számmal valók, hogy elvileg nem is, de szemléletileg átmennek egymásba, olyasképpen, mint az egyes költemény egyes mozzanatai. A folyamatosság tehát nemcsak az idő vonalában, külsőleg, hanem belsőleg is fölfedezhető. Hézagai nagyobbak belsőleg és folyamatossága szakadozottabb külsőleg. De másként áll mindjárt a dolog, ha a műköltészetet nem választjuk el a néptől, hanem egységesnek tekintjük őket, aminthogy egyik is, valóságosan. Mert jó művekről szólván, azoknak formája az egyetemes hasonlósága, s így kevesebb is bennük a személyi egyéniség. Így pl. Balassa, Csokonai, Arany, Petőfi, Ady a népköltészetrel szemben sokkal kevésbé egyéniek, mint egymással szemben.” (Magyar mű és labanc szemle, 1930.)

„A modern regényirodalomból a romantika csaknem egészen kivészett, úgy, hogy ha föl is bukkan olykor-olykor, fölényesen lemosolyogjuk. Pedig a romantikának is megvan a maga nagy hivatása és legfőképpen most, a háború lelki dögvéze után: szívet-lelket rakni azokba a hátszisznyákba, amiket embereknek hívunk és a hívők lerongyolódott hitébe új bizakodást aggatni.” (Réti Odón: Zorka; 1924.)

„Ha egy osztály a maga sajátos életérzését nem képes társadalmilag, azaz művésziileg kifejezni, akkor erőtlén ahhoz, hogy az egész emberiség nevében lépjen föl a történelem dobogójára.” (Kisebbségi töredékek. feljegyzések.)

„A formai szempontoktól eltekintve, minden szocialista pretenzióval fellépő költővel kapcsolatban — éppen a szocializmus érdekében — elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy mennyiben élte át a szocializmus mint költészetet, vagy pontosabban szólván, eszméi tartalmát mennyiben sikerült lelkivé váltania. Ez fontos szocialista szempontból, mert anélkül még a munkásság osztályharca is válhat szocializmusellenessé, és fontos nem szocialista szempontból, mert egy tömegmozgalom emberi mélységét méri.

Mindent előre kellett bocsátanom, mert szocialista voltukkal hivatkozó költőtársaim munkáiban ezzel szemben csak a századvégi március 15-i hazafias ódák absztrakt lelkesedését találok, sokszor a háború után konstruált, tehát még absztraktabb formanyelvvel, néha pedig hangulatos szentimentalizmussal, de nem egyszerű és komoly átfogó érzéssel, amely (tulajdonképpen a költészetben mindig) lelki világrendet jelent.” (Egyszerű énekek, 1928.)

„Az irodalom éppoly sokszínű, mint maga a társadalom. Ezért az irodalmat sem világnézeti hid nem kapcsolhatja a kormányzathoz, sem világnézeti szakadék nem választhatja el tőle. A kormányzat politikai pártokkal áll kapcsolatban, a pártok választóikkal, a választók pedig — ez a polgári társadalom kettőssége — saját társadalmi helyzetükben kifejezésre jutó emberi mivoltukkal és erre eszmélve, mint olvasók tartanak kapcsolatot az irodalommal. Az összefüggés olyan távoli és közvetett, hogy az író lehet más társadalmi osztály alkotó művésze és más társadalmi osztály elveinek politikai híve. (Például Balzac).” (Új szellemi front, 1935.)

„Ma nem a polgári társadalom kezdetén, hanem a végén s egyben a proletár társadalom kezdetén vagyunk és ehhez képest alakult a művészi változó is. Ma csak ehhez képest adódhatik meg a művészi állandó valósága és a proletár társadalom mivoltának mozzanata nélkül többé mű nem alkotható.

Egyszóval a műalkotással szemben való értelmis követelmény nem az, hogy új legyen, hanem, hogy a valóságos világi (kozmosz) összefüggésekből, társadalmi ellentétekből alkotódjék, még pedig mint ritmusosan szemléleti végső egész, a nem szemléleti, de valóságos és szintén változó világegész helyébe. Hogy a művészi állandónak meg legyen a valósága és a művészi változónak fennálljon az érvényessége. Aki a művészi állandót, amely a művészi változót érvényesíti, megtalálja, ihletett ember. Ihletett ember azonban mindenki lehet, — a kimondott művész csak abban különbözik tőle, hogy ő sűrűbben és többször ihletett. Viszont a mai és ezáltal művészi változót, amelyből a művészi állandót meg kellene alkotni: a mai és ezáltal szemléleti végsőt, amelynek értelme tudományos szemlélettel ellenőrizhető, — csak osztályharcos, szocialista ideológiával lehet megtalálni. Valóságos művet, amely majd fenn is marad, ma bárki csak osztályharcos proletár szemlélettel alkothat. De annak is, aki ma műalkotást akar megérteni és megbránni, s aki nem akarja Dos Passost Courts Mählerral egy kalap alá venni, annak is szocialista módon, de valóságos szocialista módon kell szemlélődnie.” (Irodalom és szocializmus, 1931.)

„Világnézetek cívdásához világnézet is illik, hogy legyen, de tartalomban kapkodás, tárgyi ismeret hiánya, fogalmak pusztá összerakásai, szellemi osztályok, ténytudományi és értékelései szempontok kásaként való hebeburgya, összekavarása és rotyogása világnézeti, talán mégsem jöhet számításba.” (Magyar mű és labanc szemle, 1930.)

Heteken át akként gyürkőztem e megtisztelő megbízás (nem tagadom: rám nehezedő) gondjával, hogy költészetéről kell szólnom, a bennem villódzó hatásokat csokorba szedni, mások véleményével szembeállítani. Szóltgattam hát élményeimet, a kényszerűeket és az iskolán túliakat, a véletlen és az egyre szaporodó tudatos találkozás emlékeit. Frissebb impulzusok okán felidéztem az eddig is kedvelt verseket, megismertem, megszerettem újabbakat és beleborzongtam a gondolatba: még negyvenen innen — helyel-közzel fiatalon — máris évekkkel éltem többet nála, aki mindezt hátrahagyta.

Továbblapozva — most már az öt idéző könyvtári irodalomban — ismét beleolvastam Bóka László szenvedélyes, szép vallomásaiba, Révay József, Szabolcsi Miklós, Gyertyán Ervin tanulmányai-
ba, Simon István magyar irodalmi olvasókönyvébe, átnéztem Stephan Hermlin magyarul most megjelent esszéjét. S a készülődés során fokozatosan tudatosodott bennem, hogy ezúttal másfajta feladatra kell indítson az évforduló: egy sokadik elemzési, értelmezési kísérlet helyett azt kell próbálnom megítélni, hogy hol tartunk, meddig jutottunk életelvékké nemesedett gondolataink „érvényesülésében-érvényesítésében”, személyes sorsokat keretező mindennapi valóságunk, szocialista létünk hogyan igazolja: „a költő... (az adott világ varázsainak mérnöke) tudatos jövőbe lát”. Múltóbb, de egyszerűségi felelősségteljesebb vállalkozás ez. Múltóbb, mert életművét nemcsak emlékeztető tanúságként idézi meg a közel egy emberöltőnyi messzeségből, hanem történelmi küldetésünket megvalósításra ösztönző, „belülről” segítő gondolatrendszerként, mintegy világnézeti tételként. Felelősségteljesebb, mert örökségéhez való viszonyunkat az immár három és fél évtizede formálódó „gyönyörű képességünk, a rend” minősíti. A rend, amelynek távlatában összegződött kivételes adottságának minden igazsága, bizonyítván, hogy indulatai mélyből fakadtak: „a föld dübörgését” visszhangzották.

A szocializmus emberközpontú társadalom, mércéi is emberre szabottak. Értékrendje a munka-közösség-kultúra kölcsönös feltételezettségére épül, erkölcsi normáiban a kiteljesedő személyiség, az évezredes béklyóktól szabaduló, a világot — s benne önmagát — megváltoztató ember hangja szól, törekvéseit az „Ehess, ihass, ölelhess, alhass! / A mindenséggel mérd magad!” totalitás eszméje vezérli. S nem is hasztalan. Mert nem kevesebbet, mint biztos alapjait teremtettük már meg annak, hogy a többnyire teljesülő elemi szükségletek nyomán reális társadalmi perspektíváként fogalmazódhassék meg az „Ars poetica” üzenete. A megvalósulásnak járható útja van, korlátain jórészt önmagunkban kell túlhaladnunk.

Megszabadulni az elítéletektől, az ösztönök, a megszokás fratlan törvényeitől, megakadályozni gondolkodásunkban, magatartásunkban a régi gyomok újrasarjadását (és még inkább az újak elburjánzását), cselekedni, de tudatosan tenni a dolgunk — ez most a kívánalom. A hatalmon, a jogon egyenlően osztozunk, a felelősség is közös kell legyen. Demokráciánk fejlettségi szintjét jelezi, szabadságunk fokmérője, ha a figyelő szemek kontrollja nélkül is, belső meggyőződésből, hittel, akaratlanul teljesülnék vállalt kötelezettségeink. A szellem tartalék energiáit kell most mozgósítanunk, az értelem, a tudás, az alkotás nevében apellálunk rangra, méltóságra. Ezért aktuális igazán — s nemcsak erény, szükséglet is — a „Légy fegyelmzett!” parancsa, kórusban hallanánk szívesen „Az én vezérem bensőmből vezérel!” dallamát.

De értelmet mégis mi által nyer minden egyéni cselekvés, ambíció? A „...hiába fűrésztöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat” — válaszban ugyancsak máig szóló intelem feszül. Hisz a jólét, a siker mit sem ér magában, boldogságot, beteljesülést csak az együtt végzett munka, a közösségnek is hasznos erőfeszítés, a mások által is méltányolt eredmény, a progresszív érdekek szolgálata jelent. Egymásrautaltságunk nem kényszer csupán, az öröm forrása is. A józan ész határa tágul az érzelm melegétől: „Kettős teher, s kettős kincs, hogy szeretni kell”.

Nem könnyű persze belátni — és különösen beláttatni — emberlétünk valós értékeit. „Mért legyek én tisztességes?” — kérdezte akkor a költő, s bizony fel-feltesszük, még ma is. „Kiterítetek ügyis!” — kiáltotta, s reflexeink hajlanak utána mondani, pedig a „Mért nem legyek én tisztességes?” hangsúlyát kell most inkább kihallanunk. Mert hiába fejeződik be azonos szöveggel a „második hexameter”, a kijelentéssé szelődött — „Kiterítetek ügyis.” — versvég azt sugallja, hogy élni mindenkoron csak így érdemes.

Költőt köszöntünk, ezért ünnepontásnak tetszhet, ha megkockáztatom: József Attila emberként volt nagyszerű mindenekfelett. Érző, gondolkodó, tevékeny lényként. „Ha nem lett volna nagy költő, akkor is az emberiség legnagyobbjai közt lenne a helye, ha érdem az értelem mellett kitarítani” — írta nagyon találóan Bóka László. Nem papír fölött kimódolt erkölcsi kódex, amit rímbe szedett, „mindössze” saját emberségéhez igazította lépteit és ezzel messze meghaladta a valóságot, melyben élni kényszerült. Jogos reményei szerint — „Rám tekint pártfogón e század” — sokan olvasák, értik verseit, többen még csak hallomásból ismerik, de azok is öröklék hagyományát, akiknek sejtelmük sincs arról, hogy értük, róluk, helyettük is beszélt. Ezért szükségszerű jelenléte a mi világunkban, közeli és távoli jövőnk példaadóként tisztelheti életelveit.

Csongrády Béla
pártmunkás

Átforgatva barátom József Attila-kötetét, szégyen fog el, szibbasztó átváltozás, amely hajnali álmokon is átút: egyes versek, strófák, mondatok, szavak mellett nehéz-vastag ceruzajelek. Mert városból városba emigrálásaim közepette más-más József Attila-kötetekbe lapoztam/lapozok bele, tudom, ismerem rokonaim dédelgetett verseit. Keserű érzésem — amikor a könyvek lapjain a belső világok azonosító-azonosulni szándékozó jeleit meglátom — csak fokozódik, hiszen a hasonlóságokra, a lényegi egyenlőségekre, ki nem mondott párhuzamokra egyazon írások melletti személyes jelek utalnak.

E külsődlegesnek mondható élménysoron kívül más (önmagamat értelmező) meghatározottságú felfedezéseim, ráébredéseim lehetnek/vannak; annak ellenére, hogy annak az egyetemnek a hallgatója voltam, amely József Attila nevét viseli, abban a kompárosban életem, ahol ő is élt valamikor és egyik mestere az életét is „elherdálta” — de ezek sem adtak összetettebb, pontosabb élményt (élménytudatot), mint, amilyent egy irodalmi — kiherélt — szemelvénygyűjtemény adhat.

Már az oktatásban is (mintha a legkonzervatívabb társadalmi szférában) fennen hirdetik, bármely mű — egyetemes érvényességi köre mellett is — csak akkor értelmezhető az alkotója szándékát megközelítő módon, ha azokat a törvényszerű és esetleges kiváltó okokat is körbejárjuk, amelyek a létrehozatalát indukálták, vagy magyarázzák. És ezek a felfejtett okok önmagukat (a műtől visszanezve) értelmezik, szükségtelen és tilos a pillanatnyi társadalmi formációk szerinti mesterséges megközelítés, különösen, ha így az egyébként is elfedett valóság még inkább a föld alá szorul.

József Attila ma is rejtve él —, még akkor is, ha korunk mutatja föl eddigi legpontosabban megrajzolt arcát. Ez a kép hiába szolgálja e kor szükségletét, önmaga ellen létezik, mert nem tűnik ki: a költészet nincs elkötelezve a világ rétegekre hasadt megnyilvánulásainak; maga a világ, a lét a költészet elkötelezettje. Csak a költészet tudja a konkrét-egyszerit egy-egészbbe összeállítani, csak a költészet tudja az ember számára a pontos egészt felmutatni.

Ha nem ismerjük azt a kort, amely József Attilát és költészetét megteremtette, ha nem ismerhetjük azokat az életényeket, legyenek bár leélve (átélve), meg sem ismerhető az igazi József Attila. Rá kell fektetni a Curriculum vitae-re a megjelent dokumentumokat, életrajzokat, visszaemlékezéseket — a rések között kísértetiesen imbolyognak a gyertyák.

Géczi János
költő

Az én korosztályom az első világháború végnapjai alatt született. Megérte az öszirozsás forradalmat, a Tanácsköztársaságot, a trianoni békét, ifjúsága idején a Horthy-időszak nyomorúságát élte meg. Nagy-nagy lemondás, mezítlás ruhátlanság volt ekkor az ára mindennek, tudata ébredésétől a „Nem, nem soha” kísérte. Tömény szomszédgyűlölet oltódott bele, oly felfokozottan, hogy bármely pillanatban kész volt rárontani az „ellenségre”, amely megszállta az országot, annak hetvenöt százalékát. Mélyen tudatunkba vették, hogy ezért az eszméért, a haza eszméjéért élnünk és halnunk kell.

Ilyen lelki felkészítés után ért bennünket a második világháború vihara. Vágyaink beteljesülésének kezdetét láttuk abban, hogy visszakaptuk a Felvidék egy részét és — bárha hitszegés árán — megindultunk Jugoszlávia ellen (bár, amikor a hitleri Németország oldalán beléptünk a Szovjetunió elleni háborúba, már mi sem értettük, hogy miért).

No, de nem akarok a tapasztalati történetírás területére tévelygni, pusztán azt az időszakot óhajtottam felidézni, amelyet mi gyerekekkel éltünk át, sodródva, céltalan eszközeként az akkori politikai mozgásnak. Világnézetünket az akkori történelemtanítás, hit- és erkölcsstan, valamint a magyar irodalom volt hivatva alakítani (a történelem tanítására nem térek ki, hiszen bevezetőmben szóltam már róla). A hit- és erkölcsstannak főleg a felebaráti szeretetre vonatkozó része csak szűk körre értelmeződött, de szélesebbre tárva a kapukat; inkább felebaráti gyűlöletté vált. Az irodalomnak a tanítása a nyelvtöredékektől Adyig terjedt. Bár Adyt már nagyon megszurva; beteg elméjű, vérbajos embernek állították be, aki a szimbolizmus magyar megtestesítője. „Futottak még” megemlítve: Kosztolányi, Babits, Aprily Lajos — meg az első világháborúban elpusztult Gyóni Géza Csak egy éjszakára című verse. József Attiláról, Radnótiról viszont azt sem tudtuk, hogy léteznek-e.

József Attilával 1946-ban „találkoztam” hadifogságban, abban a lágerben, melyben tízezernyi meghajszolt, fizikailag és lelkileg megrokkant embert gyűjtöttek egybe. Milyen útjai lehetnek ilyen helyzetben a „regenerálódásnak”?! Am Lengyel Dénes, aki irodalomtörténész, Szilágyi János, a Szépművészeti Múzeum munkatársa, Freud Dezső, Stern János, az Operaház zenekarának első hegedűse, Horváth Ferenc színművész (aki később, az ötvenes években gyakran szerepelt Salgótarjánban, az ipartestületnek titulált akkori kultúrházban), s jómagam, a „festő” megkeresték mindazokat, akikre életépülés dolgában számítani lehet. Eleinte húszan-harmincan áll-

„Tessék a versért egy kicsit megszenvedni — úgy látom, kerülne más is, jobb is. Csak kevesebb mázsa tölgyből készült keresztet, jóságcsillagot és „Most fért énekel”-t kérünk — valójában a költészet csak csurran-csöpöppen, s csupán akkor árad, ha már megírtuk, de semmiesetre sem írás közben. És mi a csudát akarnak a szabad verstől? Egy kis kötöttség iskolának, műhelygyakorlatnak, vagy egyszerűen csak rendes, tisztességes versnek sem ártana.” (Új magyar föld és — néptelen szavak, 1929.)

„Műalkotáson kívül egészet soha nem szemlélünk. Az ihlet tehát a szellemnek az a minősítő ereje, amely az anyagot végessé teszi. Ezek szerint a mű közvetlen egyetemesség, vagy szem előtt tartva, hogy belsejében kimeríthetetlen, határtól végtelenségnek is mondhatjuk.” (Az istenek halnak, az ember él, 1930.)

„Dehát a tudomány — tessék rábólintani — szerszáhasogatásból áll. Hol volna enélkül akár Szokratesz, akár Newton, akár Einstein, vagy pl. valamely történéssz? A műkritikus pedig költészet-tudós. S ha minden gyakorlati szakembertől, mérnöktől, katonától, szülészntől, péktől, borbélytól is szabatos, tiszta munkát követelünk, a költővel kivételt tegyünk? Hiszen a költő éppen az alkotó szellem tisztaságának nagymestere!” (Az istenek halnak, az ember él, 1930.)

„Maga a kultúra szellemünknek az erkölcs, gondolat és alkotás eszközeivel való erővétele az anyagon. Az emberi formát ad az anyagnak, s minthogy minden ember tagja valamiféle nemzetnek, ez a forma minden esetben nemzeti. Mert az ember sokfajta közösségben él, s van olyan közössége is, amelynek alakja a nyelv és tartalma a nemzet, amely nyelvalkotó s így lényegében költői tevékenység. A nyelv szemlélet, sőt szemléleti forma, szellemünknek tehát lényegi mozzanata. Csupán megzavarodott értelem állíthatná, hogy a művelődés, mint valami akác a kerítés fölé, túlnőhet a szellemi formákon. Márpedig a műveltség közös szemléleti rend, amelyet a szemléleti formák, tehát a nemzet, a nyelv is határoznak.” (Magyar mű és labanc szemle, 1930.)

„Az írók, a tehetségesek, egy kicsit önmagukat is megvizsgálhatnák, hogy miért nem kapós az arjuk. Az irodalom is termelés, társadalmi szükséglet kielégítésére szolgál s az mamár nem elegendő, hogy egyesek tetszését megnyeri a munka. A szóban forgó írók kivonták magukat az életből. Valóban nyomorognak és mégis ányomorban élnek. Kávéházban feketéznek, ahelyett, hogy kifőzében ebédelnének. Nem vesznek tudomást arról, hogy a közönség szegénysége nem ilyen cifra nyomorúság. A közönség levest és főzeléket ebédel feketekávé helyett és körülményeinek formanyelvén ugyanolyan érzelmi, lelki problémákat ad föl magának, mint Shakespeare királyai, vagy Hamsum és Reymont parasztjai, csavargói. Ez a közönség keresi — mint mindenki — a művészi feleletet érzelmi problémáira és hálásan fogadja akkor is, ha tudja, hogy ez a (művészi) felelet illúzió, s csak pillanatnyilag élhet vele. Íróink többsége azonban nem képes válaszolni, elszakadt az élettől, nincsenek a közönséggel közös élményei, melyeket megformálhatna. Saját, analóg érzelmi, problémái elvont kérdésekké válnak. Nem termelhetnek a valóságos szükségletnek megfelelően, mert nem ismerik a valóságos szükségleteket.” (Munkanélküli írók táppénze, 1935.)

„Nemzetünk mindig meghozta a maga rettenetes, véres áldozatát, a legszentebb emberi jó, a szabadság érdekében. De hányszor vértett hibás célok haszontalan eszközeül. S nézzünk körül! Hány diadalnál értékeőbb győzelmeiket aratták számunkra az egész világ ismerte legendás Petőfink, s allg pár éve elhalt Ady Endrénk. S kérdem, vajon ki volt egykor ezek istápolója? Olykor talán szánakozó egyesek, de a nagyközönség allg-allg juttatott markukba pár vértelen garast is.

Vagy nem úgy? Tény, hogy az oltárképpé magasztosult nagyságokat csaknem térden állva imádták mindenki. S azt is mondják, hogy a zseni nem ismer maga előtt akadályokat. S ha így lenne is, vajon azok a szerencse mostohái, kiket haláluk után „fedeztek fel”, milyen színből láthatták az igazságot? Pedig a közönség dolga könnyű, de annál nehezebb a mienk. Örvénylő indulataink már föl-szántották a földet, s tett marokkal szórjuk szívfünk magjait. De van-e vemhes ugar, mely fölött ne leskelődneket otromba varjak, kik nem remélve a későbbi dögöt, csirájában szeretnék kipusztítani a sarjadó életet. Nem félünk ezektől.” (Vasat aranyért... 1923.)

„Szocialisták lévén, alapelvünk értelmében tudjuk azt is, hogy a művészet minden körben más és más sőt, hogy egyes korszakokon belül is ellentétes művészeti indulatok küzdenek egymás ellen, amelyek küzdelmükkel akaratlanul is a művészet általános haladását, avagy visszafejlődését szolgálják. Azonban észre kell vennünk, hogy ezek a korokat jelentő és korszakokon belüli művészeti irányzatok együtt teszik a művészetet, — azaz mindenben van egy a többivel lényegében közös mozzanat, ami miatt művészetnek hívjuk és elkülönítjük mindezeket az irányzatokat a nem-művészettől. Tehát a művészetnek minden változása és ellentétes megnyilvánulás dacára van egy általános és állandó mozzanata, a művésziesség, — minthogy a társadalmi és történelmi életnek minden változása és belső ellentéte dacára van egy állandó mozzanata, maga a társadalmiság.” (Irodalom és szocializmus, 1931.)

„A munkásság egységét „helyreállítani” nem lehet, hiszen a munkásság egysége nem volt soha. Ne essünk áldozatul annak a balhiedelemnek, amely szerint a III. Internacionálé megszületése előtt a munkásság egysége volt. Ha így lett volna, a III. Internacionálé nem jött volna létre. Ehhez vegyük hozzá, hogy a II. Internacionálé akkor is legfőjebb csak névlegesen képviselhette az egész munkásosztály érdekeit, ha belső ellentéteitől tekintünk, hiszen a valóságban csak maga a munkásosztály állhat helyt a munkásosztály érdekeiért. (Meg kellett volna már tanulnunk, hogy a munkásosztályt csak maguk a munkások szabadíthadják fel, tehát nem a revizionista politikusok és nem a hivatásos forradalmárok.) A munkásság egészére kiterjedő egységet nem ismer ez ideig a munkásmozgalom története s mi több, ilyen egység létre sem jöhet a végső küzdelem döntő pillanatáig. Pillanaton olyan helyzet értendő, amely az összes társadalmi erőkből ered, amelyben tehát tevékeny részt vesznek mind a proletár, mind a nem proletár (kispolgár, burzsoá, ellenforradalmár stb.) erők. A munkásság egysége így nem a munkáspártokon és frakciókon múlik —, a jobb- és baloldal egymást vádolva csak arról tesz tanúságot, hogy nem értette meg, vagy nem alkalmazza a tudományos szocializmust, vagyis még mindig nem valósult meg a tudományos szocializmus elméletének és a munkásmozgalom gyakorlatának egysége.” (Az egységfront körül, 1933.)

„A társadalmi forradalom korszakában a pusztán társadalmi tárgyak, illetve alanyok vagy forradalmárok, vagy neurotikusok. Neurozisz és forradalmárság igen sűrűn össze is szövődik. A különbség mégis az, hogy a forradalmár tevékenysége tudatos, az ő társadalmisítandó tárgyai technikai anyagi valóság, erkölcsi vonatkozás nélkül; a neurotikus tevékenysége pedig tudattalan és tárgya nem az anyagi valóság, hanem az anyagi valóságtól megfosztott, bár tőle produkált erkölcsi vonatkozás. A neurotikus gyógyítása éppen nem egyéb, mint társadalmi valóságnak a tudatbáhozadatala. A neurozisz és forradalmárság összefonódásait tekintve figyelemre méltó körülmény, hogy a forradalmi harcot aktívan vívó tömeg egyéniben a harc gyakorlati-technikai kivitele megsemmisíti egyszerre egy társadalmi lelkiállással erkölcsi vonatkozásait is, ha a harc győzelemmel végződik. De azt nem szabad számon kívül hagyni, hogy a valóságos forradalmár meg a neurotikus között lényegében annál nagyobb a konkrét különbség, mennél több az általános megegyező vonás.” (Egyéniség és valóság, 1932.)

„Azt is ideírom, hogy egészséges embernél a képzelet a valóságos életet szolgálja, tehát nem a képzelet gazdagabb és nem a valóság szegényebb. De Totis nem is állíthat egyebet, mert az a véleménye, hogy a nemi ösztön durva. »Ha ma az élet egyenesen a nemi vágynak tisztán testi megnyilatkozásaira nevel, akkor a fiatalság kötelessége, hogy saját egyéni kultúrájával a testi vágy fölé azt az épületet emelje, ami a durva nemi ösztönt emberivé és személyessé alakítja.« — írja. Minden szava hamis. A mai »élet« a nemi vágy testi megnyilatkozásának az elfojtására nevel. És gondolatlanul kispolgári beállítást, hogy az ifjúság saját egyéni kultúrájával fölzsabadosra tehet szert. Az ifjúl és egyéni kultúra az általános kulturális föléptmény része, amelyet megváltoztatni csak a gazdasági alap megsemmisítésével és új gazdasági alap teremtésével lehet. Totisnak nincs olyan szava, amely a marxizmussal és a pszichoanalízissel ne ellenkeznék. Szerinte »a lelki érettség bíróját a legkevésbé a mai társadalom erkölcsében keresheted, de sehol másutt sem keresheted, csak saját magadban.« Ezzel szemben úgy a tudományos szocializmus, mint a pszichoanalízis azt tanítja, hogy az egyén számára az erkölcsök a társadalommal együtt adóttak, az egyén ezeket az erkölcsöket még gyermekkorában, amikor tudatával feldolgozni még nem tudja, a magáévá teszi. Innen az, hogy az egyén »idegenség« válik, saját magával meg hasonlít, mert ami ellen társadalmi méretekben küzd, az megvan benne is, annak ő is részét alkotja.” (Az ifjúság nemi problémái, 1932?)

tunk össze, hogy megpróbáljunk bármit is csinálni —, s ebben nagy segítségünkre volt a szovjet főhadnagy, Kánya János, aki a szibériai bankok fővezirora volt. Szűk kis szobában zajló éjszakai beszélgetések, viták során került szóba József Attila neve, s elevenedtek meg — főként Lengyel Dénes jóvoltából — maguk a versek (ő ugyanis „fejből” diktálta le számunkra a költő sorait). Színpadi programunkban, melynek alakítói főként az előbb említettek voltak, József Attila versei mellett a kuruc költészet remekei, Gounod Faustja, általunk rögtönzött szövegváltozattal operaegyvelegek hangzóttak el.

Hittel és hitelesen mondatja velem a visszaemlékezés, hogy akkori kiszolgáltatottságunkban, elkeseredettségünkben József Attila döbentett rá bennünket korábbi életünk semmirevalóságára, a felelősségre, ő fogta kezünket, hogy együtt indulhassunk el múltunktól egy újabb élet felé.

Iványi Ödön
képzőművész

E néhány emlékező sor címéül József Attila *Önéletrajzának* egyik kevéssé idézett sorát választhatnám: „Csodagyerekeknek tartottak, pedig csak árva voltam”. Tehettem ezt két okból is: egyrészt mert ez a mondat több, mélyebb, meghatározóbb információt ad a költő sorsáról, mint bármely életrajzi regény. Másrészt azt kívánom jelezni e választással, hogy saját József Attila-képem —, anélkül, hogy ez hibám, vagy erényem lenne — meglehetősen rendhagyó.

Rendhagyó már abban is, hogy jóval a kamaszkori „menetrendszerű” rajongás korszakán túl, keserű és keserves tapasztalatokban, s költőinasi kudarcokban bővelkedve lettem verseinek valamelyest értő olvasója.

„A szépség és szeretet koldusa” — ezzel az önkényesen kibővített kötetcímmel tudom leginkább érzékeltetni, illetve összefoglalni, mit jelent számomra József Attila. Jelenti azt az embert, aki nem hamis kegyességből, vallási doktrináktól vezérelve hirdeti-vallja a szeretet és megértés törvényét. Jelenti a másoknak játékot áruló, már anyja életében is Anyátlant, aki magányos, otthont, családot végképp csak másoknak remélő felnőttségű csodákkal teli, gyengéd, apás *Altatót* tud mondani egy kislány, de jelenti azt a férfit is, aki halála évében, a magán- és közösségi lét kérdéseivel küszködve, egyik legemlékezetesebb versében a mesevárás gyermeki gesztusával köszönti, s apjaként fogadja a háborúellenes körútján Magyarországra látogató Thomas Mannt.

Árvaság és gyermekség: két mindvégig összefonódó fogalom e szeretetű, törődésért perlekedő költészetben.

S hogy a legvilágosabb, legtevékenyebb elmét is kicsoda külső sötétségbe taszíthatja a közőny, a hiábavalóság érzése, arra éppen József Attila betegsége és halála a legbeszédesebb példa.

Kegyetlen, de sokszor, sokak esetében ismétlődő fintora a sorsnak, hogy mindaz, amire életében vágyakozott, halála után megadott neki: a hónapos szobák lakójának egy ország, a „meglelt haza”, a gyermektelennek légiónyi — immár két generációt jelentő — költőutód, a pártjából kitaszítottnak az elvált harcossal megillető tisztelt.

S végül, de elsősorban — ha megkésve is — az annyira sóvárgott „szilaj szeretet”, a hetvenöt éve született József Attila el nem évülő, örök szókapcsolata, a legmaradandóbb, mert megélt és megszenvedett nemes jelmondat.

Petróczi Éva
költő

Felkérésük — hogy értelmezzem József Attila költészetének életleit, s valljak élettapasztalatom alapján arról, hogyan érvényesülnek társadalmunkban — nagyon meglepett. Meglepett az a szokatlan szerkesztőségi elképzelés, mely szerint — József Attilára emlékezvén — különösebb irodalmi jártassággal nem rendelkező emberek véleményére is kíváncsiak. Mert, mit is tehetünk mi hozzá a költő életművének elemzéséhez? Dilettáns igyekezetünkben nem sértjük-e a róla emlékezés illő komolyságát? Nem tiszteletlenség-e egy gyakorló orvos részéről az avatott tollúak emlékező írásainak elolvasása, az értő emlékbeszédek (vagy az ez idő tájt sűrűbben hangzó József Attila-versek) meghallgatása helyett, vagy mellett akár kísérletet is tenni annak fejtegetésére, milyen útmutatásokat fedezhetünk fel ebben a költészetben?

Legfőbb útmutatásnak tartom az egységes életművet magát. Azt az életművet, amely félreérthetetlenül sugározza, hogyan szövődnek — és kell, hogy szövődjenek — minden emberben az egyéni problémák a társadalmiakkal, a haza szeretete a szerelemmel, az öröm a bánattal, a lelkesült életszakaszok a fásultakkal, a csalódástelieliekkel. Nem hagy kétséget affelől sem, hogy az ember életének harmóniája, vagy kiegyensúlyozatlansága (boldogsága, vagy boldogtalansága) determinált a génjei által, de befolyásolják azt az egyéni sors alakulásai és a társadalmi viszonyok is. Vele született tulajdonságaink kialakulásába nincs módunk beleszólni. Apánk, anyánk elvesztése sem tőlünk függ, szerelmünk, társkeresésünk viszonzottsága, vagy viszonzatlansága is csak részben. A társadalmi viszonyok megváltoztatása érdekében azonban mindannyian tehetünk, s ez

nemcsak lehetőség, hanem kötelesség! Csak a költő számára kötelező az „ars poetica”? Nemes értelmében — meglehet; de nem fordíthatjuk-e le mindannyiunk életelvévé e sorokat: „Ehess, ihass, ölelhess, alhass! / A mindenséggel mérd magad”.

Hiszem, hogy a szocialista társadalomban élő ember számára ma is sokat mondanak e sorok. Annál is inkább, mert tapasztalatlanként van arról, hogy a szocialista termelési viszonyok önmagukban nem jelentenek szocialista életmódot. Az emberi hibák ellen ma is fel kell lépni (mert vannak) és nemcsak a mások, hanem a magunk hibái ellen is. A mindenséggel összevetve kell megmérni magunkat külön-külön, hogy együtt boldogabbak lehessünk. Ne ehessen, ihasson, ölelhessen és alhasson nyugodtan az, aki többet kíván elvenni a társadalom asztaláról, mint amennyit arra rátesz. Ne lehessen elégedett önmagával, aki csak dolgozgat és nem dolgozik, aki ügyeskedésből és nem becsülettel munkából akar jól élni, aki a közösség vagyonát herdálja, aki önmagáért és a társadalomért nem nyújtja a tőle telhető. Sorolhatnám még a jelenségeket, amelyek az eljött szabadság mellett is gátolják a költő által joggal várt „rend” és „harmónia” még erőteljesebb kibontakozását.

„Légy fegyelmezett!”, írja József Attila. És írják ma is az újságok vezércikkjei, mondjuk egymásnak a munkahelyi értekezleteken, a szocialista demokrácia különböző fórumain. Azért mondjuk, mert ma is időszerű, s talán éppen azért, mert korábban nem mondtuk sehogy, vagy nem elég meggyőzően. Vagy a példamutatás helyett is csak mondtuk? Nem könnyű ezt utólag kideríteni. Erőszakolt lenne most arra hivatkozni, hogy már József Attila is megmondta, az azonban megengedhető, hogy megerősítsük magunkban: József Attila gondolatai, mint a költőgeniuszoké általában, a jövőbe is mutatnak, az emberi magatartásformák kialakításánál aligha lesznek valaha is nélkülözhetők.

„Hiába fűrésztöd önmagadban, / Csak másban moshatód meg arcodat”. Lehet-e ennél szebben kifejezni az emberi egymásrautaltságot? Azt az egymásrautaltságot, amely a szocialista társadalomban — mint a legmagasabbrendűben — minden korábinál erőteljesebben jelenik meg. Az emberi konfliktusok gyökere legtöbbször mégis, vagy éppen ezért, ebben rejlik. Társtalanul élni nem lehet, de egymást elviselnünk sem mindig könnyű. („Kettős teher, s kettős kincs, hogy szeretni kell.”) József Attila ezekben és az ehhez hasonló sorokban zseniálisan tömörítette azokat az egyre inkább feszítő jelenségeket, amelyekkel szembe kell néznünk. A magas vérnyomás, a neurózis (mily’ sokat szenvedett miatta!), az infarktus, a 40—50 évesek halálózási arányának rohamos növekedése, az öngyilkosságok és az erre irányuló kísérletek ijesztő mértékű felszaporodása, az alkoholizmus terjedése, a felbomló családi és házastársi kapcsolatok mind arra utalnak, hogy ma sem simára kövezettek az együttélés útjai. A filogenezis során (hiszen ehhez évmilliók álltak rendelkezésre) jobban megtanult alkalmazkodni biológiai lényünk a természeti környezethez, mint a társadalmihoz. Úgy tűnik, a társadalmi viszonyok felgyorsuló változásait adaptációs képességünk nem tudja nyomon követni. Szabad-e tehát a változásokat csupán önmagukért siettetnünk? Betegségek sora vezethető vissza az életritmus elvesztésére, a helytelenül kijelölt társadalmi szerepkörökre, az ebből adódó súrlódásokra, csalódásokra. Arra, hogy nem becsüljük eléggé egymásban a magunk értékeit. Másoktól elvárjuk, amit magunk nem adunk.

A mi társadalmunk konfliktusai ugyan nem feloldhatatlanok, de maguktól — főleg, ha megkerüljük őket — nem oldódnak meg. Ezeket az ellentmondásokat mindannyian magunkban is hordozzuk, súlyuk viselésébe olykor belefáradunk, fásulttá, kedvszegetté válunk.

„Mért legyen én tisztességes? Kiterítenek úgys! / Mért ne legyenek tisztességes? Kiterítenek úgys!” Van, akinél ez a felfogás tartós és állandó cinizmust jelent. Ők a pályán kívül állók, vagy vívódásainkat a játéktéren belülről szemlélők. Mostanában mintha többen lennének. Könnyen összekeverhetők azokkal, akiknél csak átmeneti csalódottság jele, akik újra és újra talpra tudnak állni, akik megtorpanásának oka, legyen az egyéni, családi, vagy társadalmi, nagyobb figyelmet érdemel. Az egymással törődésnek nagyon szép példái ismeretesek, de sokszor leplezhetetlen a mögötte megbúvó látszatrátörékvés: virágcsokorral kedveskedünk az idős, segítségére szorulóknak, de az aktushoz a fotóriportert is meghívjuk; minél szélesebb körben tudatjuk, hogy elvállaljuk valaminek az elvégzését, majd szép csendben elfeledkezünk róla. A meggyőződés nélküli cselekvés, a formalizmus kísértése még nem szűnt meg. Jelenlést teszünk még ma is elvégzetlen munkákról, beszámolóinkat alkalomhoz illővé kozmetikázzuk, felavatunk termelésre még nem kész üzemeket, mert az ünnep úgy kívánja. Szívesen teremtünk magunknak vélt, vagy valós előnyöket mások rovására. Hajlamosak vagyunk megfélemlíteni arról, hogy a társadalom talán a világ legbonyolultabb szervezete. Egyedekből, érző és gondolkodó, hangulatoktól és vágyaktól motivált alkotó és kritizáló, jóra és rosszra fogékony, gyengébb és erősebb emberek sokaságából, mint sejtekből szerveződik. És a sok millió sejt mindegyikére érvényes az idézet: „Az én vezérem bensőmből vezérel! / Emberek, nem vadak — / Elmék vagyunk! Szívünk még vágyat érlel, / Nem kartoték adat”.

Még akkor sem, ha személyi számmal láttak el bennünket.

Fancsik János
orvos

„Hát muszáj élni? Muszáj gondolkodni? Nyilvánvaló, hogy nekem nem és neked sem. De az életnek muszáj, de az elmének muszáj, különben nem volna semmi az, ami. Nem szükséges, hogy én írjak verset, de úgy látszik, szükséges, hogy vers írassék, különben meggörcsülne a világ gyémánttengelye.” (Irodalom és szocializmus, 1931.)

„De a középosztály fogalmából következik, hogy önálló politikát nem folytathat. Politikája — akár jobbra, akár balra — csak a tőke és a munka harcának függvénye lehet. Mégis, vagy éppen ezért, sajátosan középosztályi ideológiának tekinthető ma a békés haladás gondolköre. A középosztálybeliek ideológiái szempontból még a fasizmushoz is azért csatlakoznak, mert a fasizmus az osztályharc, sőt az osztályellentétek megszüntetését ígéri és azt, hogy a forradalmi elemek haladásával helyettesíti. Másokat ugyanez a szempont visz a szocialdemokrácia és a szocialliberalizmus táborába.

Meg kell jegyezni, hogy a középosztálybeliek politikai szerepe egyre nagyobb jelentőségű. A középosztály funkciója nélkül nem gondolható el egy szocialista átalakulás sem. Az a zátony, melyen a szocializmus hajója — azt hiszem, csak egyelőre — Közép-Európában megfeneklett, a középosztály funkcióját föl nem ismerő szocialista politikai elméletben lell magyarázatát. (Marx a Kapital harmadik kötetének végén csak odáig jutott el, hogy éppen fölvetette a kérdést: mi alkotja az osztályt? Mire válaszolhatott volna, a toll kiesett kezéből.) A jobb és baloldali politikában ma egyaránt a középosztály tagjainak a megnyeréséért folyik a küzdelem.” (A középosztály és a vajdó világ, 1935.)

„Mikor járnék színházba? III. Richárd ezt kiáltja: „Országomat egy lóért!” Emellett igen nevelésesen hangzanék, ha a mai szerző történetesen ezt adná egy hőse szájába, aki történetesen könyvelő: „Állásomat egy taxiért!” Nos, ha egy mal Shakespeare kitalálná, hogy egy ilyen felkiáltás hogyan ne váljék nevelésessé, de hogyan szorítsa el, hogy éppen szívét, örömmel áldoznék még az indokolatlanul magas árakat kérő ruhatárra is.” (Mért nem járok színházba? 1937.)

„Mert idealizmus azt kívánni a munkásoktól, a tömegektől, hogy váljanak a szocializmus tudósai —, tömegmértben legfeljebb öntudatosságáról és tudatosságáról beszélhetünk. Tömegmértben azonban csak az a történelmi folyamat tudatosítható, amely éppen végbemegy, de az már kevésbé, amely csak végbe fog menni. Egy ilyen, jövőben beálló folyamat tudatát akár vallják, akár tagadják, lényegében eszménynek, ideálnak veszik a tudományosan nem képzett munkások és éppen ezért térnek el tőle, hol jobbra, hol balra, ezért tapasztalnak önmagukon is annyit be nem vallott ingadozást, komoly, harcos munkások is. A marxizmus olyan nehéz tudomány és filozófia (pl. Lenin szerint még a Tőkét is csak az értheti meg egészen, aki áttanulmányozta Hegel Logikáját, pedig az aztán kemény dió), hogy a munkások csak annyit tudnak valóban (és nem névlegesen) fölfogni belőle, amennyire a mindennapi gyakorlat alkalmassá teszi, s mitöbbi kényszeríti őket. „Az eszményi tényezőt, hogy hatni tudjon a társadalom fejlődésére” előbb magának a fejlődésnek kell megteremténie. (Plechanov...)” (Az egységfront körül, 1933.)

„Az óhajtott és kikerülhetetlen, mert végül is tudatos követelménnyé váló, szocialista és társadalmi forradalomnak az emberek közt és az embereken belül egymástól elválaszthatatlanul egyszerre kell lejátszódnia, másszóval a társadalmat nem alakíthatja más, mint maga a társadalom. Az emberi társadalom alakulása nem is függ mástól, mint magától a társadalomtól és a természettől, amelynek része. Am ahogy az ember része a természetnek, úgy a környező természet is társadalmivá lett; szocializálta az ember, a szociális lény. Nincs is más hiba, mint hogy az emberiség még nem érted, mert nem ébredhetett öntudatra, vagyis annak tudatára, hogy lényegét éppen társadalmi minálta teszi, hogy vágyai, céljai, törekvései és általában cselekedetei társadalmi létéből fakadnak. Másszóval még nem lépett a gazdasági kategóriák szerint megosztó, de egyaránt társadalmi eredetű tudatok helyébe magának a társadalmi eredetnek a tudata, amely végül is az emberi közösség tudatához, azaz öntudatos emberiséghez vezetne. A munkásokoztály szerepe ebben a történelmi öntudatosodási folyamatban éppen az, hogy magasra tartja és el nem ejtheti azt a zászlót, amelyre minden emberi lénynek társadalmi eredete van írva. Így tehát éppen azok a munkásemberek öntudatosok, akiknek „osztályöntudata” az emberiség társadalmi lényegének tudatából táplálkozik, vagyis magából az emberi öntudatból, ahelyett, hogy az „osztályöntudat” a kiírtott emberi öntudat helyén hajtana ki.” (A szocializmus bölcselete, 1934.)

Válogatta és szerkesztette:

Laczkó Pál